

Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Сейфуллин оқулары – 17: «Қазіргі аграрлық ғылым: цифрлық трансформация» атты халықаралық ғылыми – тәжірибелік конференцияға материалдар = Материалы международной научно – теоретической конференции «Сейфуллинские чтения – 17: «Современная аграрная наука: цифровая трансформация», посвященной 30 – летию Независимости Республики Казахстан.- 2021.- Т.1, Ч.3 - С. 170 - 173

ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙДА РЕСУРСТЫ ҮНЕМДЕУ НЕГІЗІНДЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІН ӘРТАРАПТАНДЫРУ

*Қасымбаева Г.Ө.
Анафияева Ж.*

Еліміздің Президенті «жаңа шындықтағы экономикалық даму әртараптандырылған, технологиялық экономика құру біз үшін жай ғана қажеттілік емес, бұл жолдың басқа баламасы жоқ. Ауыл шаруашылығын дамытпай, бәсекеге қабілетті экономика құру мүмкін емес» – деген [1]. Еліміздің экономикасын дамытуда белгілеген басылымдықтардың бірі – әртараптандыру болып табылады. Әртараптандыру – біріншіден, ел экономикасын әлемдік нарыққа тығыз интеграциялауға жол ашатын; екіншіден экономикалық тәуелсіздікті нығайтудың жолы ретінде; үшіншіден, шектелген ресурстарды ұтымды пайдаланудың өндірісте қалдықсыз технологияны пайдалану арқылы өндірістің тиімділігін арттырып, бәсекелестік деңгейін көтерудің басты факторы. Әртараптандыруды дамытудың халықтың әлеуметтік жағдайын жақсартуда, қосымша жұмыс орындарын қалыптастыруда, еңбек өнімділігін арттыруда атқаратын рөлі маңызды.

Қазіргі даму жағдайында еліміздің ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілер ауылшаруашылық өндірісі шығындарының үнемі өсу проблемаларына тап болады. Бұл өз кезегінде азық-түлік бағасының өсуіне әкеледі. Шығындарды азайту және өнімді қолайлы бағамен сату үшін ауылшаруашылық кәсіпорындарының басшылары жаңа мүмкіндіктер іздеуге мәжбүр. Сондықтан ауылшаруашылық кәсіпорны үшін қазіргі жағдайда өмір сүрудің және одан әрі дамудың ұтымды моделін үнемі іздестіру ауылшаруашылық өндірісінің салыстырмалы түрде жоғары шығындарын тежейтін фактор ретінде өндірісті әртараптандыруды қолдану болып табылады.

Әртараптандыру (диверсификация) сөзін латын тілінен аударғанда «diversus» – әр түрлі және «facio» – жасаймын деген мағына білдіреді. Әртараптандыру дегеніміз ассортиментті кеңейту, фирмамен, кәсіпорынмен өндірілетін өнім түрінің өзгеруі, өндіріс тиімділігін көтеру мақсатында жаңа өндіріс түрін игеру, экономикалық пайда алу және банкроттықтың алдын алу [2].

Әртараптандырудың ықпалымен кәсіпорындардың құрылымы өзгеріп, арнайы мамандандырылған кәсіпорындарға немесе көп салалы кешендерге айналады. Әртараптандыру нәтижесінде көптеген ірі, аралас кәсіпорындар құрылады, тұтынушының сұранысының өзгеруіне байланысты кәсіпорындардың өнімнің физикалық, функционалдық, эстетикалық және т.б. қасиеттері өзгеріп отырады.

Ауыл шаруашылығында өндірісті әртараптандыру ресурстық әлеуетті толық пайдалануға, өндірісті жедел түрде индустриалды-инновациялық технологияға көшіруге және осы саладағы кәсіпорындардың өзара қатынастарын да ортақ ынта қалыптастыруға жол ашады.

Ауыл шаруашылығын әртараптандыру – бұл жер, капитал, мал шаруашылығы, жабдықтар және басқа да активтер сияқты ресурстардың әр түрлі түрлерін пайдалану үшін ауылшаруашылық операцияларын құрылымдауға қатысты үрдіс.

Ауыл шаруашылығы өндірісін әртараптандыру негізінде инновациялық, ресурс үнемдеуші технологияларды қолдану, жер ресурстарын, өндірістік қуаттарды және кәсіпорындардың әлеуетін кешенді пайдалану мүмкіндігі қаралады. Ауыл шаруашылығы өндірісін әртараптандыру бағыттарын айқындай отырып, жер ресурстарының ерекшелігін, топырақтың құнарлылығын, табиғи-климаттық жағдайларды, тұтынушылардың белсенділігін, тамақ өнімдерінің баға санаттарын ескеру қажет.

Өндірісті әртараптандырудың негізгі мақсаттарын қысқаша сипатауға болады: өндірістік тәуекелдерді азайту, өнімнің жаңа түрін дамыту, активтерді әртүрлі салалар арасында бөлу, жаңа нарықтарға шығу, әлеуетті инвесторларды іздеу. Барлық мақсаттар басты міндетке бағынады – максималды пайда алу. Өндірісті әртараптандырудың екі негізгі түрі бар: байланысты және байланыссыз.

Байланысқан диверсификация – кәсіпорынның өз бизнесі аймағында жаңа қызмет түрлерімен шұғылдануы. Бұл кезде кәсіпорын өзіне таныс аймақта көбірек жұмыс жасап, тәуекелдікке көп жүгінбейді. Байланысқан диверсификация – бұл бұрыннан бар бизнес салаларымен байланысты жаңа қызмет саласы болып табылады.

Байланыспаған диверсификация – кәсіпорынның өзінде бар салаларға тікелей байланысы жоқ жаңа қызмет пен тауар аймағы. Байланыспаған диверсификация – бұл бұрыннан бар бизнес салаларымен айқын байланысы жоқ жаңа бизнес саласы [3].

Жалпы экономикалық ортаға байланысты диверсификация үш түрге бөлінеді: көлденең, тік және конгломератты диверсификация.

Көлденең диверсификация – ұқсас тауарларды өндіру жолымен өндіріс номенклатурасын кеңейту. Жаңа өнім өндіру есебінен нарықта өз орнын нығайтып, жаңа мүмкіндіктер іздеуді ұсынады. Көлденең диверсификация тұрғысында бір-біріне ұқсас тауарларды шығару есебінен өндірістің көлемі ғана емес, оның әртүрлілігін қамтамасыз етуге болады. Демек, диверсификацияның бұл түрі көбінесе бір типті дақылдарды өндіруге машықтанған өңірлердің жағдайына сай келеді. Өсімдік және мал

шаруашылығы салаларында осындай шоғырланған диверсификация қолайлы. Көлденең диверсификация жаңа өнім өндіру мақсатында қосымша мүмкіндіктерді іске қосу мақсатын көздейді.

Тік диверсификация – бір өнімді өндірудің және өңдеудің әр түрлі сатыларына байланысты дамытуды ұсынады. Интеграция өнеркәсіптің бір-бірімен технологиялық байланысы бар өнімдер мен тауарлар өндіру арқылы кіріс пен капитал теуекелділігін төмендетеді. Тік диверсификацияны алатын болсақ, бұл астық, сүт, жеміс, көкөніс, мал азығын және т.б. осындай өнімдерді өндіретін және оларды өңдейтін ауыл шаруашылығы кәсіпорындары үшін қолайлы.

Конгломератты диверсификация көбінесе агрохолдингтерде, аймақтарда орын алады, мұнда аграрлық және өндірістік бизнесті араластыруға негізделген ауыл шаруашылығында дәстүрлі пайдаланылатын өндірістен басқа жаңа түрін жасауды ұсынады [8].

Ресурс үнемдейтін технологияларды пайдалану ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігін арттыру әдістерінің бірі болып табылады. Ресурстарды үнемдеу технологияларын қолдану нәтижесінде тиімділіктің жоғары деңгейіне қол жеткізу үшін ауылшаруашылық өндірісінің барлық кезеңдерін және өңдеу өндірісінің технологиялық тізбегін бағалау қажет. Ресурстарды үнемдеу үрдісін ауыл шаруашылығын дамытудың инновациялық әдістерін енгізумен бірге қарастырған жөн.

Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында ресурстарды үнемдеу – бұл технологиялық процестерді жаңғырту және инновацияларды қолдану негізінде ауыл шаруашылығы өндірісінің ресурстарын пайдалану үрдісін оңтайландыруға бағытталған ұйымдастырушылық, техникалық және технологиялық әрекеттер жүйесі. Сонымен қатар ауыл шаруашылығы өндірісінде қайталама шикізат пен қосалқы ресурстарды енгізу ресурс үнемдеуші технологиялардың тиімділігін арттыру әдістерінің бірі болып табылады.

Ауыл шаруашылығында өндірісті әртараптандыру қазіргі заманғы ресурс үнемдеу технологияларына жедел көшу мәселелерінің өзектілігін арттырды. Еліміздің негізгі астықты өңірлерінде егін шаруашылығында өндірісті әртараптандыру бірдей қарқыммен емес, баяу жүргізілуде, бұл саланың бәсекелестік қабілетіне кері әсерін тигізуде.

Қазақстан аграрлық ел болып табылады да, агроөнеркәсіптік кешен оның экономикасының жетекші салаларының біреуіне жатады. Қазақстан аумағында өндірілген барлық ауылшаруашылық тауарлар мен қызметтер көлемі құндық сипатта 1-ші кестеде келтірілген.

Кесте 1

Ауыл шаруашылығының ЖІӨ динамикасы

Жыл	ЖІӨ, млрд. тг	Ауыл шаруашылығы ның	Жалпы ЖІӨ ауыл шаруашылығын	Ауыл шаруашылығының ЖІӨ динамикасы
-----	------------------	----------------------------	-----------------------------------	--

		ЖІӨ, млрд. тг	ың үлесі, %	Абсолютті өсім	Өсу қарқыны, %
2011	28 243,05	2 720,45	9,63	-	-
2012	31 015,19	2 393,62	7,72	-326,83	-12,01
2013	35 999,02	2 949,48	8,19	555,86	23,22
2014	39 675,83	3 143,68	7,92	194,20	6,58
2015	40 884,13	3 307,01	8,09	163,33	5,20
2016	46 971,15	3 684,39	7,84	377,38	11,41
2017	54 378,86	4 070,92	7,49	386,53	10,49
2018	61 819,54	4 474,09	7,24	403,17	9,90
2019	69 532,63	5 151,16	7,41	677,07	15,13
2020	70 134,18	6 244,31	8,90	1 093,15	21,22
Дерек көзі: ҚР Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі Ұлттық статистика бюросының мәліметтері					

Бүгінде Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешені жеткіліксіз қарқынмен дамуда. Сондай-ақ ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі соңғы 10 жылда 8-10 пайыздан аспайды, ал 2020 жылы ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығының үлесі бар болғаны 8,9 пайызды құрады. Мемлекет тарапынан ауыл шаруашылығын қолдау үшін бірнеше бағдарлама қабылданған, атап айтқанда, Агробизнес бағдарламасы, АӨК дамыту бағдарламасы, қазір 2021 жылға дейінгі бағдарлама жұмыс істеуде. Белгілі бір қаражат құйылады, бірақ инвестициялардың нәтижелері шамалы.

Нарықтық экономика жағдайында ауылшаруашылық кәсіпорындарының қызметін әртараптандыру негізсіз жоғары шығындар тәуекелдерін азайтуға және сұраныстың өзгеретін құрылымына икемді әрекет етуге, ұйымның әлеуеті мен өндірістік қуаттылықты сақтауға мүмкіндік береді. Ауыл шаруашылығын әртараптандырудың ерекшелігі – ауылшаруашылық нарығының өзгеретін жағдайларына бейімделу және тіпті оған әсер ету мүмкіндігі болып табылады.

Материалдарды, адам ресурстарын, жерді, қаржы ресурстарын шектеу жағдайында ауылшаруашылық кәсіпорындары бұл ресурстарды ұтымды пайдаланады, өйткені агроөнеркәсіптік кешен кәсіпорындарының өндірілген

өнімі санының өсу қарқыны қажетті ресурстармен қамтамасыз етілу деңгейіне тікелей байланысты. Өндіріс пен ақша ресурстарының жетіспеушілігі шығындар көлемін азайту үшін жаңа қорларды іздеуге мәжбүр етеді [4].

Бүгінгі таңда ауылшаруашылық өндірісі негізінен дәстүрлі технологияларды қолдануға негізделген және ресурстарды үнемдеудің тиімді технологиялары өте шектеулі салаларда ғана қолданылады. Осыған байланысты ең өзекті міндеттер – ауыл шаруашылығы өндірісінің жаңа технологияларын әртараптандыру және пайдалану, Ауыл шаруашылығын жаңғырту, персоналды кәсіби дамыту, ресурстарды үнемді пайдалануға, еңбек өнімділігін арттыруға, өндіріс шығындарын азайтуға және өнімді сатуды арттыруға әкелетін ауыл шаруашылығы нарығының инфрақұрылымын дамыту.

Бүгінгі таңда жаңа технологиялар бірінші орынға шығады. Терең білім алу үшін қарқынды технологиялар қажет және ауылшаруашылық өнімдерін өндіруде минералды тыңайтқыштарды қолдануды, пестицидтерді ауруларға, зиянкестер мен арамшөптерге, олардың зақымдану шегіне байланысты аз мөлшерде қолдануды, өсімдік дамуының әртүрлі кезеңдерінде дәрі-дәрмектерді қолдануды талап етеді [5, 6].

Ауыл шаруашылығы ұйымдарының жұмыс істеуін тұрақтандыру мен экономикалық тиімділігін арттырудың маңызды бағыттарының бірі:

- ауыл шаруашылығы дақылдарын өсіру мен жануарларды өсірудің қарқынды, ресурс үнемдейтін технологияларын қолдану жолымен өндірісті қарқындату үрдісін одан әрі дамыту;

- ғылыми негізделген ауыспалы егісті игеру;

- тұқым шаруашылығын жетілдіру;

- перспективалы жоғары өнімді және неғұрлым тиімді сорттарды пайдалану;

- минералдық және органикалық тыңайтқыштардың оңтайлы дозаларын енгізу болып табылады.

Жаңа технологияларға көшу ауыл шаруашылығы өндірісінің құнын төмендетуге мүмкіндік береді. Өндірістің заманауи технологияларының пайда болуымен қатар, ауыл шаруашылығы саласындағы өндірістік процесс дәстүрлі технологияларға негізделеді. Бұл жағдай ауыл шаруашылығына арналған техниканың жеткіліксіз жабдықталуы мен сапасының нәтижесінде байқалады. Машина-трактор паркі тозған және оны жаңарту өте төмен қарқынмен жүргізілуде.

Ресурстарды үнемдеу технологиясының әсері оның жеке элементтерінің маңыздылығын болжаған кезде артады, бұл ауыл шаруашылығы өнімдерін үлкен пайдаға өндіруге мүмкіндік береді. Ресурс үнемдеу технологиялары ауыл шаруашылығының тиімділігін арттырудың ең заманауи әдістері болып табылады. Бұл технологияларды қолдану кеңістікті үнемдеуді, өсімдік шаруашылығы, жинау және сақтау процестерін дәл басқаруды қамтамасыз етеді, жер жағдайының өзгеруін ескере отырып, технологиялық

операциялардың сапасын бақылайды және дақылдардың барлық түрлерін пайдалануды оңтайландырады.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚР Президентінің «Қазақстан Жаңа шындықта: іс-қимыл уақыты» Жолдауы // <https://primeminister.kz/ru/address/01092020>
2. Ансофф И. Стратегическое управление. – М.: «Экономика», 1989. – 358с.
3. Белобородова А.Л. Особенности процесса диверсификации как следствие влияния экономических законов. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=13063836>. – Загл. с экрана.
4. Далисова Н.А., Степанова Э.В. Диверсификация сельскохозяйственного производства на основе ресурсосбережения // Вестник Алтайской академии экономики и права, 2018. –№ 6– С. 58-68.
5. House A.P.N., MacLeod N.D., Cullen B., Whitbread A.M., Brown S.D., McIvor J.G. Integrating production and natural resource management on mixed farms in eastern Australia: The cost of conservation in agricultural landscapes // Agriculture, Ecosystems & Environment, 2008. –Vol. 127. –Issues 3–4. –P. 153-165. <https://doi.org/10.1016/j.agee.2008.03.011>
6. Qin Ch., TangZh., Chen J., Chen X. The impact of soil and water resource conservation on agricultural production- an analysis of the agricultural production performance in Zhejiang, China // Agricultural Water Management, 2020. –Vol. 240. <https://doi.org/10.1016/j.agwat.2020.106268>